

Ճ Ա Շ Ա Կ

ՌԱՍԿԵՂԵՆ՝ ԿՊՅՐՈՒԹԻՒՆ

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Հ Ա Յ Լ Ե Զ Ո Ւ Ի (1)

Երկրորդ առաւելութիւնն որով մանաւանդ պայծառանայ հայերէնն՝ է գիտելն նորա վարել այլափոխ բանիւք, որովք և վարի իսկ ստէպ և յաջողութեամբ մեծաւ՝ առեալ առակաւ իմն և նմանութեամբ ի բնութենէ արարածոց, ի բարուց անասնոց, ի սովորութենէ մարդկան և ի վարելոյ նոցա, և այլուստ՝ ուր և տեսանիցէ մերձաւորութիւն ինչ կամ նմանութիւն: Այսպէս, ասէ աբօ փոխանակ կենաց: Զմարդպանն Սուրէն Մանուէլ միաձի արձակէր « զարեւն իւր, » ասէ Բուզանդ, « պարգեւ արարեալ. » և Յովսէփ ի սպառնալն եղբարց իւրոց՝ երգնոյր « յարեւն փարաւոնի: » Ասի, « Յարեւէ արկանել, » և կամ « անկանել, » իբր սպանանել, և, մեռանել, կորուսանել գլեանս: Ի գիրս Մակարայեցւոց (Գ. Մկր. է. 18) ասի. « Զքաղցր արեւդ յաչացդ հատանէի: »

Թող զգա՞նք, զլա՞ն, « րն » որ ասին զլերանց, և որ գլտանին գրեթէ յամենայն լեզուս, ի պատուականագոյն անգամոց, որպէս, զլա՞ն, ալի, ալի, յեւն, առնու նմանութիւնս ազգի ազգիս հայերէնն: Ասէ, է զլա՞ն հանել, կամ, րանել, որպէս վճարել, ընդ զլա՞ն, կամ, ընդ կառաւն հանել, որպէս թէ զփոխարէնն հատուցանել ումեք ընդ չարեացն: Ալի րանել, որպէս ցանկալ. յալի առնալ, այն է սիրել: Զեւն րալ օգնել է, յեւն յանջի հարկանել՝ պարծել. « Մի ձեռն յանձին հարկանիցէք, եթէ ունիմք հայր զԱբրահամ » (Ոսկ. Մտթ. 11):

(1) Տես զթիւ Դ.

Ասէ, «ղէ», զխանդալատանաց, մանաւանդ ծնողաց առ որդեակս . այսպէս ասի Գալաթի «ղեաց, զգալարեւն ևս առեալ փոփոխական յորջորջմամբ: ԶԱբեսողումայ ասի առ Նփր. Եւ. թէ «Որդի աղեաց էր» Դաւթի. «Առաքելական աղեաց են բանքս» (Ոսկ.):

Յազդեցութենէ տարերաց առեալ նմանութեամբ ասէ, «յիւլ. «Այրէին ցասմամբ. » «Այրէին ընդ թշնամանսն. » որպիսի է և զայրանալն ի նմին արմատոյ: Նոյնպէս ասէ, Վառէլ, Բարբաթէլ զբարկութենէ. նա բարկութիւնն իսկ է այլափոխ, զի Բարբէն է սաստիկ կամ կծու, որպէս քացախ: Նոյնպիսի է Խորթին որ զՋերմն դիւայ յայտ առնէ. «Խորովիմ զձեռք» (Ոսկ.). «Զհետ ընթանայր (Քրիստոսի) կինն Քանանացի և խորովէր» (Ոսկ. Բ. Մատթ. 21):

Ըստ բնական երեւութից է ասելն, հեղաւ զանչն կամ զաւանս առաջն որոտ: Յերգս վիպապանաց ունիմք «հեղաւ փոխանակ սփռելոյ ի վերուստ. «Տեղ ոսկի», ասէ, «տեղայր ի փեսայութեան Արտաշեսի, տեղայր մարգարիտ ի հարսնութեան Սաթիկանն. » թէսլէտ այլասացութիւն է այս մանաւանդ քան այլափոխ բան: Սմին սակի է ասելն Զոտի, փոխանակ յաւանս. «Մուրի ի մորի դիցուք վասն ժպրհութեան մերոյ» (ըստ բնագրին՝ խորհեսցուք). «Մուրի և խնդիր անկաւ մեզ գիտել թէ . . . »

Ի բոլորոց բարուց անասնոց է ասելն Խաչ և Խաչի, իրբեւ տրմուղ և անասնձ, որ զձիոց ասի, և առնու զմանկութենէ որ չէն մտաւարժ և հլու. «Խակ և ամեհի է մանկութիւն. » «Որ ընդ ամեհի ալիս կամիցի ճանապարհորդել:» Այսպէս եւս ասի Խոյանալ, «Խաչալ, զի վերայ հասանելոյ սաստկութեամբ ի նմանութենէ արծուոյ. «Խոյացեալ սլացեալ գայր:» Անունն Վարդալ ստէսլ մտանէ յանուանս իրբեւ յաղթ, կատաղի. այսպէս ունիմք, Վարդանէս, Վարդանէղ: Նքնիկ ասէ զօդոյ, «Մերթ գոչիցէ վարագացեալ հրամանաւ, և մերթ սարսէ ի գոչելոցն՝ սաստիւ. » և այլուր (Ոսկ. Յճ.) ասի. Վարդալուցանել, փոխանակ զայրացուցանելոյ: Սոցին նման են Խոհէն, Եղջիւր աթել, Խաչաթել, Խիթել. «Բազում գաւառք (ի Հայոց) կրծեալք հատեալք» (Բուզ. Ե. 1): Ունիմք աղանստոսն զթե-

Թեւ քնոյ • « Ծանծաղագոյնս յաղուեսաքունս միայն գբաղցր
ցանկութիւն քնոյն և եթ կատարեն » (Ոսկ. Ա. Տխմ.) : Այս-
պիսի է ճարակել ակտիւ , բոցոյ :

Սովորական , այլ գեղեցիկ նմանութիւն է ի բուսոց կո-
չել թաղի՝ զմանկութիւն , որպէս և թաղի ալեաց , ծառանալ
ձենձերոյ կամ ծխոյ :

Աւելի բանք են ասելն զբարձուէ իմեքէ թէ յերկն՝ կցն ,
կամ թէ իցէ երկնաբերն , կամ Երկնաբերն , որպէս ասէ Նզնիկ .
« Ամաք և հողմք երկնից , ասի , ոչ եթէ յերկինս իցեն , այլ
զի ի բարձրութեանն են՝ երկնից կոչին . հաւե զճառոց ան-
գամ որք ի սակաւ ինչ բարձրութեանն են՝ ասեմք թէ երկ-
նաբերձ են , և զծխոյ՝ թէ յերկին կցի : » Աւ այլուր խօսե-
լով զվիշտաց , « Այլ ինչ ոչ են , ասէ , վիշտաք , բայց կամ
օձք մեծամեծք ցամաքայինք , կամ ձկունք անարիք ծովա-
կանք , զորոց ասեն թէ լեռնաբերձք և մեծամեծք են : »

Ի դրից մարմնոյ ասէ , ընդհանրէ , յոյն հաւ , առաջինն՝ իր-
բեւ սիգալ , փերեւետեւ . երկրորդն՝ բարձրապարանոց երե-
ւել , զքիթս ի վեր տանել , փքալ , նոյնպէս այլաիոյս բանիւք
ասացեալ , որպէս և Բեթաթ Կոթիւ , իբր մեծաբանել . նմին
հակառակն , դարձեալ այլաիոյս բանիւ , Կոթիւ , ընդ գեղի
ճրանել առ ամօթոյ կամ ի նկունն լինելոյ . « Պարտ էր գէթ
ամաչել , կորանալ և ընդ գետին մտանել » (Ոսկ. Աս. 4.) :

Ի սովորութեանէ կամ յարտաքին ինչ նշանաց որովք սո-
վոր են մարդիկ յայտ առնել զոր խորհինն կամ զգան , որ-
պիսի է հաւ ասելն կամ յընչայ Գեղել ի նշան արհամարհելոյ ,
և նշանակէ , առ ոչինչ գրել , անարգել , ծաղր առնել : Այս-
պէս ասի , ընդ հաւիտեւ զհրաման , Կոթիւ լինել ումեք ,
Կոթիւ զեղն : Նոր իմն և նշանաւոր են , զգէն է Բեթն հաւել ,
կամ Կոթել զԲեթն է Կոթն , որպէս դիմադրաւ լինել փտանգոց ,
զման յանձն առնուլ . հաւ է Կոթն , որպէս մտադիւր . Երբ
կամ ընդ հաւ Կոթել , որպէս զլծեցուցանել , կամ զգինւոյ ա-
սել թէ « Զակամբ եկն , » որպէս միւս ևս սմին նման , « Զար-
պոյ գալ զակամբ , » այսինքն՝ յարբեանալոյ և յամբարտաւա-
նելոյ այլ իմն ընդ այլոյ տեսանել , և այլ եւս անթիւք զորս
մի ըստ միով տողել աւելորդ է , մանաւանդ զի հայերենա-

սէրք տեսցեն ստէպ ի Հանդիսիս այսպիսի ասացուածս ընդ վերնագրով, « Առանձինն բանք հայերէն լեզուի: » Արդարեւ այս աղգ ասացուածոց չէ առանձինն հայերէն լեզուի միայն, սակայն մեծ մասն եւս է սեպհական հայերենի, և դիտաւորութիւն մեր ի բերել զայսոսիկ ի մէջ իբրեւ յառանձինն ինչ իրաց հայերէն լեզուի՝ է ցուցանել թէ հարքն մեր վաղուց իսկ չէին անգէտ, որպէս օրինաց լեզուի և դպրութեան, նոյնպէս և հռետորական ձեւոց ի կազմել յարգարել, նա մանաւանդ յերկրել իսկ զլեզուն իբրեւ ամբողջ իմն և կատարեալ բովանդակութիւն կամ դրութիւն լեզուի:

Յայսպիսի առատութիւն և յայսչափ կատարումն հասեալ լեզուին, չէր մարթ չծնուցանել մեծ իմն մատենագրական շարժումն յազգին. և այս երեւեցաւ վաղ ուրեմն, որպէս առ այլ աղգս որ ունին դպրութիւն, նոյնպէս առ մեզ, իւրովն սկզբնական ձեւով որ է վիպասանականն, այն է պատմութիւն՝ ըստ նիւթոյն, բանաստեղծութիւն՝ ըստ ձեւոյն: Թէպէտ մնացորդք որ կան մեզ ի հնագոյն մատենագրութենէ անտի՝ հատակոտորք միայն են, բաւական են սակայն ի ցուցանել զբոյս բարուց լեզուին, զոր համեմատեալ ընդ ազնուագոյն լեզուաց ժամանակին, յունին և պարսկին, գտանեմք համազգի ընդ նոսա ըստ ընդհանուր օրինաց, այլ ուրոյն և ազատ ըստ հանգամանացն, որպէս ասացաքս և ասացուք զկնի:

(Սրտոտացի յտաջ)

Ա. Մ. Գ.

Վ Ա Ր Ք

Ս. ՄԵՍՐՈՊԱՅ ՄԱՇՏՈՅԻ

(ԸՍՏ ԿՈՐԵԱՆ)

Զպատմութիւն վարուց և գործոց Երանելոյն Մեսրոպայ, ի նորին իսկ աշակերտէն յօրինեալ որ Կորիւնն կոչէր, ի քաջ մատենագրաց անտի հայ դպրութեան Ոսկեղէն դարուն, ի մի գլուխ բովանդակեալ կարճաբան, առանց զհարեւորք զանց առնելոյ, դնեմք ի Հանդիսի աստ յընթեր-

ցումն որոց չիցեն ծանօթ վարք և գործք առնն մեծի , որ կացեալ առաջնորդ գիւտի նշանագրաց մերոց՝ արժանի առնեղծութեան եթով յիշատակ և անուն յաւիտենից ի սիրոս Հայաստանեայց : Զի ո՞ այն ոք որ զպատմութեամբ վարուց և գործոց իցէ եկեալ զառնն սքանչելոյ՝ կարիցէ չածել ընդ բերան զՄեսրոպն անուն , յորժամ բանք զհին դպրութենէն Հայոց իցեն : Որ չիցէ ոք ասախոտաւոր առ նախնիս իւր և ունիցի շնորհակալու միտս առ նոսա , պատկառ ասաքէն կացցէ յիշատակաց Սահակայ և Մեսրոպայ , և զանուանա նոցա մեծարոյս քեցել ի բաց ի սրտէ ոչ մարթասցի : Յիրաւունս է ասել՝ զի մեծ ինչ լիցի մեզ և այն , յորժամ զմեծութիւն նոցա ի միտ առնուլ կարիցեմք (1) :

Այլ Կորեան պատմութիւնն , զոր համառօտ իմն և աւփոփ ձեռն արկաք բովանդակել աստէն , է թէպէտ գեղեցիկ հայերէն ըստ պայմանի լեզուին որով վարեցան Թարգմանիչք ռակեղէն ժամանակին , և ամենեւին հարազատ ծնունդ ազգային հանճարոյ , որ թռիչս թեւոց բարձրաբերձս առնոյր

(1) Տօն Սրբոց Սահակայ եւ Մեսրոպայ , կարգեալ ի վաղ ժամա նակաց անտի ի տօնս տարեկանաց Եկեղեցւոյ , կատարի ամ յամէ յեկեղեցիս Հայոց , եւ ի սակաւ տեղիս սովոր եւս են զինել զտօնն մեծ ի նուիրական աւուրս . այլ ի դպրոցս մեր , ի մայրաքաղաքի աստ մանաւանդ , հաղիւ ուրեք տօնախմբել թէ հաճեսցին զյիշատակ արանցն մեծաց , կամ ասել թէ իցէ պարտ , ի կամս հոգաբարձուաց յանձն է խմբել զտօնն կամ ոչ :

Աւելորդ իսկ թուի մեզ ասել՝ զի զտօն Թարգմանչայց մերոց , առաւել քան զտօնն Ա. վարդանանց , ի դէպ է խմբել ի դպրոցի եւ տալ մանկըտւոյ , միանգամ գէթ ի տարւոյ , առնել հանդէս Սահակայ եւ Մեսրոպայ եւրախտեացն մեծամեծաց , յորոց վայելէ ազգ մեր համօրէն , եւ վայելեսցէ եւս առ յապոյս , — թէ միայն վայելել զիտիցէ : Միանգամայն իսկ ասացեալ՝ պարտ եւ պատշաճ է զտօնն զայն նշանաւոր առնել մեծ եւ ճշմարիտ ՏՅՆ ԴՊՐՈՑԱՅ :

Նոր իմն պատուէր Սինհոդոսին Ա. Էջմիածնի , տուեալ առ ամենայն տեսուչս ազգային դպրոցաց որ ի Ռուսիա , խմբել ըստ պատշաճի զօր տօնի սրբոցն Սահակայ եւ Մեսրոպայ զօրէն տօնական աւուրց Հայաստանեայց , ելից զմեզ բերկրութեամբ եւ մեծաւ զոհութեամբ . իցիւ , եթէ եկեղեցական վարչութիւն մեր որ ի Թուրքիա , ըստ օրինակի Սինհոդոսին , տացէ գէթ զնոյն առնել յամենայն դպրոցս մեր , եթէ չիցէ մարթ զօրն զայն երեւելի տօնել իբրեւ զօր նուիրական ընդ ամենայն տեղիս , ուր եւ իցէ ընական ժողովուրդ Հայոց :

ի հոյակապ մատենագրաց անտի , բայց ըստ բարեքիի և պարզ
յօրինուածոյ որ տայն զմիտս բանից յստակ իմանալ՝ չմարթի
գալ ի կշիռ թարգմանութեան չին և Նոր կտակարանաց ,
մեկնութեանց և ճառից Ոսկեբերանի , վեցօրէկց Բարսղի ,
մանաւանդ մարգարտեայ գրոց քաջին Նզնկայ : Նմանութիւն
իմն գրոց Կորեանն ըստ հանգամանաց յօրինուածոյն ընդ
գիրս Ագաթանգեղեայ՝ է մեծ յոյժ , մանաւանդ ի վարդա-
պետականս , մինչեւ թուել ոմանց թէ ի նմին և ի միոյ գրչէ
իցեն յօրինեալ երկոքին մատեանքն , Կորեան պատմութիւնն
և Ագաթանգեղեայ թարգմանութիւն : Կորիւն , քանզի ա-
ռաջի կայր նմա ճառել « ԶԱգքանագեան աղգին և Հայաստան
աշխարհին զաստուածաւարդեւ գրոյն » , և թէ « Որպիտի՜ ա-
րամբ այնպիսի նորոգատուր աստուածեղէն շնորհս երեւեցաւ »
ասել , հիացեալ յաիշտակեալ ի խորհուրդ « մատնանշան
ծաղկեցուցանելոյ » զվարս և զգործս զիւրոյ վարդապետին՝
ճախրէ սլանայ ի բարձունս անհնարինս . զնիւթով արարեալ
ղանց՝ և անգամ ոչ զնէ միտ յօրինուածոյ բանից . մարգա-
րիտս պատուականս ցան և ցիր սփռէ ընդ բնաւ , և չունի
փոյթ յեռու զնոսա չարիւ և մանր խնամով : Այլ որ մոռ-
գիրն ընթեռնուցու զԿորիւն , նա՛ թէ երկիցս և երկիցս , առ-
ցէ գիւրաւ ի միտ որ ինչ չթուիցի նմա զառաջինն յստակ և
պարզ ի գիրս սքանչելի մատենագրին , զի են ամենայնիւ հա-
յոցի . — ուր և բիւրիցս ընթեռնուել չլիցի բաւական առ ի-
մանալ զմիտս բանից հեղինակսու հայ գրչաց , որովէս զԱն-
յաղթին Գաւթի , որք ոյնպէս յաճախ հնչեն հայերէն ինչ ,
սրպէս ոյն թէ հեղին մատենագրի ուրուք յանկարծ իմն
ուսեալ հայ անուանս՝ և ի կիր արկանիցէ . ի թարգմանու-
թիւնս մանաւանդ վարին ստէպ նովին իւրուրոյն բանիւք
Յունարէն լեզուի , առանց դնելոյ միտ առանձինն բանից Հա-
յերենին :

Արդ , մինչդեռ զմտաւ ածէր Կորիւն ձեռն ի գործար-
կանել , և ահա դայր հասանէր հրաման վասն նորին դործոյ
յառնէ ումեմնէ որ կոչէր Յովսէփի (1) , յաշակերտէ անտի

(1) Յովսէփի Կաթողիկոս , որ էր ի Խողոցիմ գեղջէ վայոց ճորոյ , աշա-
կերտ Ս. Մշտնոցի , եւ ապա յաջորդէր Ս. Սահակայ :

Մեծին Մեսրոպայ . և քաջալերեալ եւս յաշակերտակցաց իւրոց , որ յորդորէին զնա ի նոյն գործ , զհասարակաց վարդապետին զվարս առաքինութեան և զգործս մեծամեծս ի գրի հարկանել , Կորիւն , թէպէտ կրտսեր տիովք , որպէս ասէն , քան զամենայն աշակերտակիցս իւր , անդէն « փութանակի և առանց յապաղելոյ » սկիզբն առնու մատենագրել « զառաջի եդեալն » օրինակ զայս :

Այրն , ասէ , զորմէ փոյթ յանձին կալաք պատմել՝ կոչէր Մաշթոց (1) , ի Հացեկաց գեղջէ Տարօնոյ , որդի առն ուրումն Վարդանայ : Ի տիս մանկութեան իւրոյ վարժեալ հելլէն դպրութեամբ՝ դայր հասանէր ի գաւառն Արշակունի թագաւորաց Հայոց (2) , և կարգէր անդ դպիր ի գիւանին արքունի , առ հազարապետութեամբ Առաւանայ ուրումն (3) : Եւալ հմուտ աշխարհական կարգաց և սիրելի զօրականաց իւրոց յարուեստի զինուորութեան՝ դայր միանգամայն մեծաւ փութով զընթերցուածովք աստուածեղէն գրոց , և յարգարեալ զանձն ըստ ամենայնի՝ ի սպասու կայր իշխանաց :

Այլ ոչ ինչ յամէր Մեսրոպ ի քաղաքական պաշտաման իւրում և ի զինուորութեան : Մերկացեալ յետ սակաւ միոյ « զիշխանակիր ցանկութիւնն »՝ զհետ լինէր միայնակեաց կենաց և « խառնէր ի խաչակիր գունդն Քրիստոսի » : Առեալ ապա ընդ իւր զմման յաշակերտելոց անտի « աւետարանութեան »՝ նօքօք հանդերձ իջանէր « յանկարգ և յանդարման տեղիս » Գողթան , քարոզել և ուսուցանել զաւետարանն Քրիստոսի : Գուն զնէր անդ Մեսրոպ գերել զամենեսեան « ի հայրենեաց աւանդելոց » (4) , և իշխանն Գողթան , « այր

(1) Այսու անուամբ կոչէ Կորիւն զՍ. Մեսրոպ յամենայն ի զիրս իւր . այլ թէ զի՛նչ իցէ Մ. Բ. անուն , կամ առ իմէ՛ Մաշթոց զնա անուանեն Կորիւն եւ այլք , չունիմք ինչ ստել հաւաստեալ :

(2) Ա. յսինքն՝ ի քաղաքն Վաղարշապատ , որ էր մայրաքաղաք Արշակունեաց եւ , ըստ փարպեցոյ , բուն սեպհական կալուած ազգին այնորիկ :

(3) Կարծի թէ սա իցէ Առաւանն այն զորմէ ասէ փարպեցի լինել « Տէրն Վանանդեայ » :

(4) Ա. յսինքն՝ ջանայր դարձուցանել զամենեսեան ի հայրենի աւան . դուժեանց եւ ամել ի բրիստոնէութիւն : Ի հայրենի աւանդութիւնս էին ա-

երկիւղած և աստուածասէր», օգնական և գործակից գործոյն լինէր «միամիտ սատարութեամբ» իւրով: Ելեալ ապա անտի Մեսրոպ գնայր առ Սահակ Կաթողիկոս, գտանել զԵլս իրացն՝ եթէ զիա՛րդ մարթասցեն ի բաց փարատել զխաւար հեթանոսութեանն որ մածեալ ունէր զտեղիս տեղիս Հայաստան աշխարհին: Խորհուրդ յայնժամ ի մէջ առնուին Սահակ և Մեսրոպ, զի գտցեն նախ նշանագիրս սեպհականս Հայերէն լեզուի. և վասն այսր գործոյ մեծի փոյթ մեծ լինէր նոցա ⁽¹⁾: Գնացին ապա առ արքայն Վռամշապուհ, խնդրել ի նմանէ օգնութիւն վասն նորին խորհրդոյ: Վահրիճ ոմն անուն հրամանաւ Վռամշապուհոյ երթայր առ Հաբէլ ոմն երէց, որ էր մերձաւոր Դանիելի ուրումն ասորոյ եպիսկոպոսի, առ որում ասէր թագաւորն զտանել նշանագրաց ինչ Հայերէն լեզուի:

Յամին հինգերորդի թագաւորութեանն Վռամշապուհոյ՝ նշանագիրք Դանիելի հասանէին, ի ձեռն երկցուն Հաբելի, առ Սահակ և առ Մեսրոպ. որոց ընկալեալ «զյանկարծագիւտն» ուրախ լինէին, և զերկեամ մի նովին նշանագրօք ուսուցանէր Մեսրոպ մատաղ մանկունս կարգեալս յարքայէն Վռամշապուհոյ: Չայնու ժամանակաւ հասանէր Մաշթոյ յաստիճան վարդապետութեան:

(Մատուցի յառաջ)

Յ. Գ.

պարէն եւ երգք վիպասանաց, որ զղիւցապաշտ ժամանակաց զարանց թագաւորաց եւ զղիւցազանց արկանէին բանս առասպելաց. եւ երկիր երգոցն էր, որպէս յայտ է, գաւառն Գողթան:

⁽¹⁾ Եւ յիրաւունս էր նոցա փոյթ մեծ վասն սեպհական նշանագիրս ալիաբետաց Հայերէն լեզուի գտանելոյ. զի, որպէս ասէ իսկ Փարպեցի, ջան անհնարին լինէր մանկտոյ զնալ ճանապարհ հեռագոյն եւ դեգերել ընդ երկար յուսումն ասորի դպրութեան, որով վարէին յայնժամ ի պաշտամունս եկեղեցոյ. այլ զի ժողովորդք Հայաստանեայց չէին տեղեակ դպրութեան Ասորոց, ոչինչ օգտէին յընթերցուածոց զոր ընթեռնութիւն դպիրք նովին լեզուաւ յեկեղեցիս Հայոց: Վասն այնորիկ դուռարին լինէր յոյժ գործ քարոզութեան աւետարանին Քրիստոսի ի սփիւռս Հայաստան աշխարհին:

Գ Ի Տ Ն Ա Կ Ա Ն

Տ Ի Ք ⁽¹⁾

Բաժանումն տիտց . — Մանկութիւն եւ Երիտասարդութիւն . —
Հասակ հոսովու . — Նշերութիւն :

ՀԱՍԱԿ ՀՈՒԺԿՈՒ . — Զտիովք ամաց քսան եւ հնդկաց հա-
սանէ մարդ ի կատարումն զարգացմանց , եւ լինի սկիզբն
հուժկու հասակի : Պնդին հաստատին ամենայն մասունք ու-
կերաց նորա . հալումն անդական նիւթոց որ առնի սաստիկ
յոյժ յառաջնում մասին կենաց՝ անդ ուրեմն դայ ի չափ .
մտաւոր կարողութիւնք հասանեն ի կատարումն . ստոյգ իրք
կենաց ընդհարկանին տակաւ ընդ պատրանս երիտասարդու-
թեան . ածէ փառասիրութիւն անձին , եւ զմտաւ ածէ մարդ
լինել ինքնօրէն աղիկավի ի հանգամանս կենաց իւրոց :

Իմացութիւն մտաց մարդոց գտանի , ի տիտց երեսուն
ամաց մինչեւ ցքառասուն , ի կատարեալ պայծառութեան
իւրում . ի ժամանակի աստ կենաց ցուցանէ մարդ որչափ ինչ
ի կարի իւրում իցէ բերել ի մէջ :

ՆԵՐՈՒԹԻՒՆ . — Որ ինչ գայ յաճումն՝ պարտ է նմա եւ
նուազել : Կարողութիւնք մարդոց , յետ ժամանակս ինչ ի
կատարումն անդր գնալոյ , առնուն զկայ , եւ ասլա սկսանին
պակասել :

Ի տիտց յիսուն ամաց մինչեւ ցլաթսուն յայտ առնի
նուազումն զօրութեանց եւ կարողութեանց : Ի հասակի աստ
կենաց սկիզբն առնու մարդ խորհելոյ զհանգիստ : Աստ ու-
րեմն աներեւոյթ լինի ձեռներէց ժրութիւն զոր մարթ էր
նմա առնուլ ի կիր մինչ էրն ի հասակաչափ տիւ . ոչ եւս
զօրէ մարդ ձեռն ի գործ ինչ արկանել եւ ոչ ստեղծանել ինչ-
այլ , եթէ սէր փառաց ոչ երթիցէ զհետ նորա մինչեւ ի
գերեզման , զմտաւ ածէ նա օգտել յընչից զոր կարաց մթե-
րել յառաջագոյն :

(1) Տես զթիւ Գ .

Զվաթսնամեան տիովք կենաց գայ հասանէ ծերութիւն :
Ի ժամանակի աստ , յոր ոչ ժամանեն բազմագոյնք ի բնակ-
չաց որ ի քաղաքս , լինի երազ անկումն մարդոյ , և աւուրք
ամաց վարեալ տանին զնա արագ ի գերեզման : Շնչերակք
նորա սկիզբն առնուն յոսկր իմն չրջելոյ , և դանդաղի տա-
կաւ չրջան արեան . կարծրանան նեարդական յօգակապք որ
ի մարմնի և չտան թոյլ շարժել նմա ըստ կամս . անօսին
նրբին ոսկերք և կորուսանեն զպնդութիւն . նուազի զօրու-
թիւն մկանց , և տկարանան զգայունք . կարողութիւնք
մասց ոչ եւս զօրեն յազդոջ լինել , յորժամ հասցէ անկումն
համօրէն , և յամր իմն անկանին ի զօրութենէ . ուչ մոտաց
մանաւանդ նուազի եւս քան զեւս : Զի չիք կար ծերոյն դա-
տել ողջմտութեամբ զմօտաւորն , յաւէ նմա դառնապէս յի-
շատակ անցելոյն , և մեռանի զօրհանապաղ առ ստկաւ սա-
կաւ , մինչեւ յօրն յորում մահ իմն սահմանիչ հասցէ զրաւ
առնել էութեանն որ բեռն ինչ էր նմա յաճախագոյն :

Միջին տեւումն կենաց ոչ ձգի գրեթէ քան զամս երե-
սուն և հինգ . ապա գուն ուրեք դէպ լինի մարդոյ հասա-
նել ի տխր ծերութեան : Պատճառք ապականութեան որ շուրջ
զմեօք պատեն , թոյլ զայնոսիկ որ զհետ գան զմշտնջենաւոր
օրինազանց բարուց մերոց ի կանոնս առողջութեան , են
բազմապատիկ առ քաղաքաւորեալ ազինս , մինչեւ սքանչե-
լիք իմն թուին արդարեւ զերծանել մեր երբեմն ի բռնու-
թենէ նոցա :

Ընդ ամենայն թէ չատ՝ ամբ իբր հարիւր են կենաց
յազգի մարդկան : Թուի իմն լինել մարդոյ երկայնակեաց յա-
մենայն անասունս իբրեւ զիիղ , զորմէ ասեն չնչել դարս եր-
կուս : Զկիտէ չունիմ ինչ ճառել աստ , զորմէ վիպէ Պիւֆոն
տեւել ի կեանս զհազար ամ . քանզի չիք ինչ որ ցուցանել
կարիցէ՝ եթէ անասուն մի յանասնոց ստնաւորաց եկեաց
երբեք այնչափ ընդ երկար :

Յ. Գ.

ՀԱՒԱՏԱԼ ՍՆՈՏԵԱՅ

Հաւատալ սնոտեաց այնպէս իմն հասարակաց էր առ նախնիս, մինչեւ տեսիլ միան միոյ չնչենոյ, կամ երեւել գորտոյ ըստ դիպաց, բաւական էր վեր ի վայր չըջել զիրս հասարակաց: Փաբիոս Մաքսիմոս ի տեսլենէ միան զարհուրեալ, որպէս թէ առ եղեռանէ նորա լինելոյ էր դիկտատորութիւնըն, հրաժարեցաւ ի պատուոյն, և հիւսարտն Փղամինիոս յեւս իմն չնչենագոյն պատճառաց եթող զհրամանատարութիւն հեծեալգորուն: Զարմանք են արդարեւ այնպիսի արանց աւագաց, որպիսի էին հիւսարտքն Հռոմայեցւոց, վարել զտէրութիւնն յազդ առնելոյ հաւուց, դնել օրէնս, առնել խաղաղութիւն կամ պատերազմ, խօսել ի հաշտութիւն, կռել դաշինս, ըստ բառաչելոյ խաչանց կամ ըստ գուշակելոյ փորոտեաց պծից: Կանոն օրէնսդիր իշխանութեան էր ի գոմս առջառոց և ի գաւիթս ուր զհաւսն պարարէին: Աննիբաղ խրատ տայր յաւուր միում Պրուսիասայ արքայի Բիւթանացւոց տալ պատերազմ ընդ Հռոմայեցիս, և թագաւորն չառնոյր յանձն. « Սպանդք, » ասէ, « հակառակ մեզ են: » « Զխորհուրդ հաւուն նախամեծար ընտրես ուրեմն, » ասէ Աննիբաղ, « քան զխրատ զօրավարի ծերոյ: » Կղաւդէոս Պուղքէր, իբրեւ մերձ էր տալ ձականտս ընդ Կարքեդոնացիս, ստիպեալ ի սովորութենէ հրաման տայր զհմայս հարցանել: Բերին համբաւ իղձքն, « Հաւքդ, » ասեն, « չկամին ուտել: » « Ապա, » ասէ զօրավարն, « Արկէք զնոսա ի ծով, թող արբցեն: » Արդարեւ ծաղու էին բանքն, այլ իցի՛ւ յաղթեալ էր Կղաւդեայ. բայց նա մատնեցաւ ի պարտութիւն, և ժողովուրդն առաւել քան զառաջինն հաստատեցաւ ի հաւատոս ըղձութեան:

Ընդհանուր իմն էր առ Յոյնս և առ Հռոմայեցիս ըղձութիւն: Առ Հռոմայեցիս ըղձութիւն համարէր կից ընդ քրմական իշխանութեան, որպէս թէ որ քուրմն էր՝ էր նաեւ գիտակ հանդերձելոց, իբրեւ աստուածամերձ և աստուածազեւաց: Կրկին էին առ նոսա իղձք, առաջին՝ հաւահմայքն որ ի թռչելոյ կամ յերգելոյ հաւուց, և կամ յառնլոյ կամ յօջն առնլոյ նոցա կեր գուշակէին թէ յաջող ինչ եթէ անյաջող

լինելոյ էին եւք իրացն յոր ձեռն արկանել առաջի կայր : Նրկրորդ , խոնարհադոյն քան զհաւահմայսն էին լերդահմայք , որ ի շարժմանց ինչ սպանդից յառաջ քան զզոհն , և մամաւանդ յետ զոհիցն ի նշանաց ինչ փորոտւոյն նոցա առնէին զգուշակութիւնսն : Ի սկզբան ի մեծի պատուի էին իղձք , այլ տակաւ ուրեմն յայտնի եղեւ խաբէութիւն նոցա , մինչեւ Կիկերոնի ծաղրել զնոսա . « Նոքին իսկ , » ասէ , « իղձքն չհաւատան իւրեանց արուեստին . և յայտ անտի է , զի յորժամ հանդիպին ուրեք միմեանց ի ճանապարհի , ժպտին և ունչս առնեն զսափասուտ արուեստդ իտուութեամբն որով սովոր են պատրել զմիմիտս : »

Յոյնք պատիւ մեծ առնէին մանաւանդ պատգամաց որոց գլխաւոր տեղիք էին ի Գեղիիս և ի Գողոնա : Գեղիիք էր քաղաք ի Բէոփոիա , գաւառ հնոյն Նլլադայ . ի սկզբան կոչեցաւ Պիւթոն , ի Պիւթոնէ օձէ սպանելոյ , որպէս ասէ առաւպելն , ի նեաից Ապոլոնի ի տեղւոյ անդ ուր յետոյ շինեցաւ քաղաքն : Մօտ ի Գեղիիս էր մեհեան Ապոլոնի առ Պառնաս լեռամբ : ի վերայ բարձրաւանդակի : Ի Պիւթոնէ կարծի և Պիւթիայն , անուն կնոջ քրմի որ տայր զպատգամսն յանուն Ապոլոնի : Նախ ծամէր , ասեն , կինն տերեւս դափնւոյ և սկսանէր մուլել , թերեւս ի զօրութենէ անտի տնկոյն . ապա ելանէր ի վերայ երեքոտանոյ եղելոյ ի վերոյ քան զպատառուած մի ընդ որ ելանէր գոլորշի ժանտահոտ : Պիւթիայն պարտէր լինել կուսան , և մանկամարդք ընտրէին ի սկզբան , յետոյ ուրեմն քառասնամեայք եղեն նախամեծարք : Բանք պատգամացն էին չափով , բազում անգամ յոռիք , զորս մարթ էր առնուլ յերկուս միտս : Բայց և այնպէս այս պատգամք արարին զքաղաքն և զմեհեանն անուանի ընդ ամենայն աշխարհ : Քաղաքք Յունաց , նաեւ օտար թաղաւորք առաքէին ի Գեղիիս ընծայս մեծագինս , և անդր դնէին զգանձս իւրեանց ի պահեստի ընդ պաշտպանութեամբ գիցն , թէպէտ ստէպ երթային գտնձքն յաւարի :

Նրկրորդ պատգամ , երեւելի ի հնումն յետ դեղիկեան ընն Ապոլոնի , թերեւս հնագոյն իսկ քան զնա , էր Արամազդայն ի Գողոնա , քաղաք յԱւսլիւռոս , սու ոտամբ Տո-

մարոս լերին յանտառախիտ ուրեք վայրի , ուր քուրմն , կին հարցուկ , տայր պատգամն ի կաղնույ իմեքէ , և առնէր զգու- շակութիւնսն մերթ ի խարչախելոյ տերեւոց կաղնւոյն ի հող- մոյ , մերթ ի զօղանջելոյ անօթոց պղնձեաց կախելոց զծա- ուոյն , և մերթ ի մնչելոյ աղաւնեաց թաքուցելոց ընդ տերե-ւովքն :

Դողոնայն յուշ սունէ մեզ զհին անտառն սօսեաց Ար-մաւրի , « Զորոց զսաղարթուցն սօսաւիւն , » ասէ Խորենա-ցին , « Ըստ հանդարտ և կամ սաստիկ շնչելոյ օգոյն , սովո-րեցան ի հմայս աշխարհիս Հայկազանց » (Խոր. Ա. Ի.) : Սօ-սիքն էին ազգ ինչ սպիտակ կաղամախույ , quercus arme- niaca , զոր Խորենացին կամ աղրիւր նորա , ընթեւնու « Ար-մենակայ : » Ի հին ժամանակս , մինչդեռ շինուածք անօսր իմն էին , զի արուեստ շինողութեանն չէր տակաւին որպէս պարտն էր ծաղկեալ , անտառք էին փոխանակ մեհենից . ուստի և չէ ամենեւին չհաւատալի հին Հոյոց եւս ունել այնպիսի ինչ տեղի նուիրական մօտ ի մայրաքաղաք իւրեանց յԱրմաւիր , և թագաւորազանց , որպիսի էր Անուշաւանն , լինել քրմապետ . քանզի զայս թուի յայտ առնել լինելն Ա-նուշաւանայ « Զօնեալ ըստ պաշտամանց ի սօսիսն Արմենա-կայ : » Զպաշտամանց նախնի Հոյոց զմեր կարծիս ասասցուք թերեւս առանձինն և երկայնագոյնս . այլ այս այլոյ պատե-հազոյն ժամանակի գործ լիցի :

Անուանի էր ի հնունս միւս եւս երրորդ պատգամ յա-նուն Արամազդայ Ամնոնի յաւաղուտն աշխարհին Լիբէացւոց , ուր երթեալ ասեն մեծին աղեքսանդրի՝ տայր հռչակել զանձն « Արամազդայ որդի : »

Ա. Մ. Գ.

(Մատուցի յատուց)

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԱՂՈԹՔ ՎԱՍՆ ԱՄԵՆԵՑՈՒՆ

Դո՛ւստր իմ, ե՛րթ կաց յաղօթս . ահա՛ հասնալ կայ զիշեր .
Տե՛ս, ի ծագ երկնից փայլէ ոսկեղինիկ աստղդ մոլար .
Միգապա՛տըն բլրոց կոհակածեւ տատանի ծիր .
Հագի՛ւ անդ ի բացեայ կառք մի սահի ի մըծան .
Ունկըն դիր, ի հանգիստ մըտանեն բնաւք, եւ ծառ ուղւոյն
Յերեկորին հողմ թօթափէ ըզտըուընջեանն ըզփոշի :

Այս այն ժամ է, յորում մանկունք ընդ զուարթունս կան խօսակից .
Մինչ դիմեալ զընամբ ճեպով յօտարոտի ի մեր հաճոյս ,
Աղածրի մանկունք համայն, ի վեր յերկինս ամբարձեալ բիրք ,
Բոկո՛ւտըն եւ ձեռնամածք , ի ծունր անկեալք ի վիմի ,
Ի նըմին ժամու ըզնոյն բարբառելով ըզմաղթանս ,
Յընդհանուր էից Հօրէն հայցեն շընո՛րհըս վասըն մեր :

Եւ ապա՛ նիրհեսցեն : Ոսկեփետուր յայնժամ անուրջք ,
Հո՛յլ խոռներամ, անհամար , զբրիւ սըփռեալք ի խաւարի,
Ծընեա՛լք յաւուրն ի խոնարհել , յերեկորի շշունջն յետին ,
Ի հեռուստ ըզշունջ նոցա եւ զվարդագոյն տեսեալ շրթունս ,
Որպէս մեղուք զըուարթագին սլանան թռչին ի ծաղկունս ,
Գունդագունդ գան իջանեն ի սըրահա՛կսըն կըտաւեայս :

Ո՛վ բուն որորոցի , ո՛վ աղօթից մանկութեան .
Զայն ի սպառ գգուալիր , ծայն ոչ երբեք մեղանչական .
Քաղցրի՛կ կըրօնք մշտածիծաղ զըուարթացեալ խնդազին .
Նախերգա՛նք հանդիսական դաշնակութեանց գիշերոյ .
Զոր օրինակ հաւ-ըզգըլուխ իւր ընդ թեւով դընէ խրով ,
Զօգին մատաղ ա՛յսպէս մանուկ հանգուցանէ յաղօթս ի նիրհ :

Դո՛ւստր իմ, ե՛րթ կաց յաղօթս : Վասըն նորին նախ մանաւանդ
Որ զայնչափ գիշերս ըզբոյղ շարժեաց ծըփուն բընարան ,
Վասըն նորին որ յերկնից էառ ըզբեզ հոգի փափկիկ ,
Եւ ծընաւ ըզբեզ յաշխարհ , եւ յայնմհետէ մայր խանդակած ,
Ի սէր քոյին կրկին բաժինս գործեալ ի կեանքս դառնագին ,
Յանգ ըզեղին ինքն էարբ եւ քեզ ըզմեղըն եծող ցանգ :

Ապա վասն իմ, ի՛նձ քան նրմա առաւել պէտք են աղօթից .
Բարի է նա քեզ հանգոյն, հաւատարիմ եւ պարզասիրտ .
Հակատ նորին՝ ջինջ վրճիտ, եւ զոհացեալ անտենչ իւր սիրտ .
Գընա՛յ ընդ բազումս, ո՛չ ընդ ումեք նախանձի բնաւ .
Քաղցրահամբոյր եւ ըզգօն, կըրէ ըզկեանս համբերատար .
Կըրէ գչարիս անգիտացեալ թէ ո՛ր ըզնոյն գործիցէ :

Գլտակ կենաց եմ առաւել . եւ կարացից ասել քեզ ,
Զարգանայցես յորժամ ի տիս՝ թեւակոխել ի վարժ ուսմանց ,
Թէ ըզհետ պնդել ընչից, եւ արուեստի, եւ ճոխութեան ,
Ամբըտութեա՛ն է եւ ունա՛յն . թէ անըստոյզն այն սափոր
Զիւրն ամօթ բազում անգամ մեզ ընդ փառաց ընկենու ,
Եւ յաճախ ի կորուստ մատնի հոգի յայդ խաղ բախտի :

Ե՛րթ կալ յաղօթս ապա վասն իմ, — Զա՛յս ասասցիր դու հակիրճ .
«Տէ՛ր իմ, տէ՛ր, ո՛վ Աստուած իմ, հա՛յր մեր ես դու, հա՛յր երկնաւոր,
Ներեա՛ մեզ, զի բարի ես . ներեա՛ մեզ, Տէ՛ր, զի մեծ ես դու » :
Թո՛ղ բանիցըդ թռչել զնալ ուր առաքէ քո հոգեակ .
Մի՛ ինչ հոգար . (ամենայն յաստիս ունի զիւր ճանապարհ) ,
Մի՛ հոգայցես թէ յո՛ր արդեօք մոլորեցան ի շաւիղ :

Զիք ինչ աստէն որ ոչ զուղիս գտեալ զնայցէ ընդ զառիծափ .
Օժապըտոյտ ընդ դաշտավայրս սողոսկի գետ մինչ ի ծով .
Գլտէ մեղու թէ յորո՛ւմ կայցէ պահեալ մեղր ի ծաղկի .
Անդր ի կէտ իւր թըռիչ առեալ դիմեալ ծըզի անդադար .
Յարեւ արծուի սըրանայ , խոյանայ անգղ ի գերեզման ,
Ի գարո՛ւն թեւարախիկ սուրայ ծիծառն , աղօ՛թք յերկինս :

Յորժա՛մ ծայն քո վասն իմ ելեալ սլանայ առ Աստուած ,
Նրմա՛ն յայնժամ եմ գերւոյն որ ի հովտին նստեալ հանգչի
Ի քարս ուղւոյն առ վայր մի եղեալ ըզբեռն իւր ի թիկանց .
Թե՛նեացեալ՝ թուիմ ես յայնժամ, զի զբեռըն զայն վըրիպանաց,
Ըզանցանայ եւ վըշտի զորս հեծելով ածնմ ընդ քարշ ,
Աղօթք ի բոին , երգոյն ի ծայն , առնուն տանին անդէն ի բաց :

ԱՌԱՆՁԻՆՆ ԲԱՆԻՔ Հ Ա Յ Ե Ր Է Ն Լ Ե Ջ Ո Ի Ի

Ա

ՅԱՅՅ ԵԼԱՆԵԼ. Կայելէլ. Կէս երկու. — Կըրթիւ. Կայել: *Տէր յայց ել Սառայի, որպէս և ասաց: — *Յայց ել, և ծանեալ Աստուած զիւրան: — *Օրհնեալ Տէր Աստուած Իսրայելի, զի յայց ել մեզ: — *Զի Աստուած զթած է և մարդասէր, յայց ել ձեզ:

ԱՅՅԵԼՈՒ ԼԻՆԵԼ. Կայելէլ. Կըրթիւ. — Զրեթիւրիւր լաւ: *Կրօնաւորութիւն սուրբ և անարատ. . . այս է, այցելու լինել որբոց և այրեաց ի նեղութեան իւրեանց: — *Աջողեցաւ գործն ի ձեռս նոցա, այցելու լինել օրինացն, վրէժխնդիր լինել ի ձեռացն հեթանոսաց:

ԱՌ ԱՆԳԱՄ ՄԻ. անգամ մը. հիմաւոց հիմա. Կէլ մը: *Իւրաքանչիւր պատառատուն հանդերձիւն պատէր զսուրբան առ անգամ մի: — *Առ անգամ մի զայն ուղղեալ: — *Տեսե՞ր առ անգամ մի զհամբերութիւն և զհամարձակութիւն կնոջն:

ԱՆԴՈՐՐ ԱՌՆԵԼ, ՅԱՆԴՈՐՐ ՀԱՆԵԼ. Կիւրաւորութիւն: հանգիստ: *Ի նեղութեան ինձ անդորր արարեր: — *Նհան զիս յանդորր:

ԱՆԹԵՂ ՀԱՐԿԱՆԵԼ. Կրակ (միտք) ծածկել: *Ի կրակէ անթեղ հարկանեմք, և թէպէտ կենդանի լիցէ (կրակն), սակայն անցայտ է:

ՅԱՆԾԱՆՕԹՍ ԼԻՆԵԼ. Ինչպիսիք ծածկել. ծաղիկ: *Մո՛ւտ, կին Յերորդամու, ընդէ՞ր լիցէ այդ՝ զի յանձանօթս լինիս: — *Յանձանօթս եղեալ համբեր խոնարհութեամբ:

ԱՆԿԱՆԵԼ ԶԲԱՆԻԻՔ. Խօսիլ բանալի: *Մի՛ զբաղում բանիւք անկանիր, զի ոչ դոյ որ տայցէ քեզ պատասխանի: — *Յերկարադոյն նուագօք զբանիւք անկանէին:

Յ. Գ.

ԽՆԱՄԱԿԱԼՔ ՀԱՆԴԻՍԻՍ

Յ. ԳՈՒՐԳԷՆ Ա. Մ. ԳԱՐԱԳԱՇԵԱՆ
